

ADAM SMITH VE AHLAK TEORİSİ

Yrd. Doç. Dr. Hülya KESİCİ*

ÖZET

Adam Smith 1723–1790 yılları arasında yaşamış İskoçyalı iktisatçı ve filozoftur. Smith sadece iktisatçı değil aynı zamanda ahlak felsefesi profesörüdür. İktisadi olayları analiz ederken kişinin erdemli olmasının daha önemli olduğunu vurgulamıştır.

Önemli eserlerinden biri olan “Theory of Moral Sentiments” (Ahlaki Duygular Kuramı)’nı 1759’da yazmıştır. Bu eseri ile hem toplumsal hem de kişisel ahlak felsefesi üzerine önemli fikirler geliştirmiştir. Toplumda var olan doğal düzenin insan davranışları üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Bireylerin bencil ve çıkar gözetme duygularının varlığını kabul etmiş ancak, bu bencilliklerin yarattığı toplumsal sonuçların olumlu olduğunu kabul ederek bireylerin eylemlerini etkileyen şeyin sadece bireyin çıkarı olmadığını, başkalarının da bu eylemlerden olumlu etkilendiğini düşünmüştür. Sadece zengin olmayı düşünen bir birey daha çok çalışır ise bu çalışmasından toplumda faydalanacak ve bu olumlu gelişme sürüp gidecektir. Dolayısıyla zenginlikle birlikte toplumsal refah da sağlanır. Ekonomik zenginliğin toplum üzerindeki olumlu tesiri tartışılmaz. Sermaye tutumlulukla ve çalışmayla artar, israf ve kötü yönetimle azalır.

Smith’e göre kıymetli madenler ulusların zenginliğinin kaynağı değildir. Esas olan bu değerlerin emek ve işbölümüyle mala çevrilebilmesi ve bu mallarla kaynak yaratılarak zengin olunmasıdır.

Fakat bu zenginleşmenin bireyi ve toplumu yozlaştırması önlenerek erdemli olmanın korunması sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, Ahlak Felsefesi, Tam Rekabet, Ulusların Zenginliği, İş Bölümü.

ABSTRACT

ADAM SMITH AND THE MORAL THEORY

Adam Smith, who lived between 1723–1790, is a Scottish economist and philosopher. Smith is not only an economist but also the professor of moral philosophy. He emphasized that being virtuous is more important while analyzing the economic events. He wrote one of his significant works, “The Theory of Moral Sentiments” in 1759. He developed some important ideas on both social and individual moral philosophy with in this work. He studied the impacts of natural order in society on human behaviors.

He accepted the existence of selfishness of individuals, however, seeing that the social results of this selfishness were positive, he thought that what affected the human behaviors was not just individual profits and that also others were positively affected by these actions. According to him, if an individual who only thinks of being rich works hard, the society will get profit from his working and this positive process will continue. Thus, the social welfare will be provided with richness. The positive impact of economic richness on society is not questionable. Finance increases by being thrifty and working. It decreases by wasting and mismanagement.

For Smith, valuable mines are not the source of nations’ richness. What is necessary is to convert this value into goods with effort and by division of labor. However, richness should be prevented from corrupting the individual and society and being virtuous should be encouraged.

Key Words: Adam Smith, Moral Philosophy, Full Competition, Wealth of Nation, Division of Labor.

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü.

GİRİŞ

18. yüzyılın değişim döneminin önemli fikir adamlarından biri olan Adam Smith 1723-1790 yılları arasında yaşamış İskoçyalı ekonomist ve filozoftur. Glasgow ve Oxford Üniversitelerinde eğitim görmüştür. Smith sadece yaşadığı çağa değil geleceğe yönelik tespitleriyle kapitalist sistemin kurumsallaşmasına ve gelişmesine yardımcı olmuş ilk düşünürdür.

Smith'in düşüncelerinin oluşmasında etkisinde kaldığı iki temel kaynak vardır. Bunlar ilki yeni gelişen pazar iktisadının genel kuramını oluşturmaya çalışan İskoç düşünürlerinden Ferguson ve Hume'dur. Bir diğer kaynak ise iktisadi olayların soyutlanarak bütünlük içinde açıklanmasına yönelik çalışmalarıyla tanınan düşünürlerden Turgot ve Quesnay'dır¹. Smith bu iki kaynağın da bir parçası olmamış aksine klasik iktisadi düşüncenin temellerini atarak kendine özgü fikirlerini oluşturmuştur.

Yazdığı kitaplar daha çok ekonomi üzerine olmakla birlikte ahlak felsefesi profesörü olması sebebiyle ekonomik açıklamalarında ahlak felsefesinin yoğun etkileri görülmektedir.

Ekonomide ve doğal olaylarda bir düzen olduğunu ve bunun gözlem ve ahlak hissi ile tespit edilebileceği fikrini savunmuştur.

1759 da (Theory of Moral Sentiments) yayınlanan "Ahlaki Duygular Kuramı" adlı kitabıyla hem toplumsal hem de kişisel ahlak felsefesi üzerine önemli fikirler geliştirmiştir.

Bu eserde ana tema insan ilişkilerinin verici ve alıcılar (birey ve toplumun diğer üyeleri) arasındaki anlayışa ve sempatiye ne kadar bağlı olduğu üzerinedir. Birey ve toplum arasındaki bağ ve ilişki genel ahlak kuramını göstermekteydi.

Para kazanma hırsının yarattığı olumsuz etkiler ile birlikte erdemli yaşamın nasıl bir arada olabileceği ahlaki kuramın önemli bir sorunu kabul edilmiştir.

¹ Mehmet Selik, *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 173.

ADAM SMITH'İN AHLAK FELSEFESİ

A. Smith ahlak felsefesi profesörü olması nedeniyle iktisadi düşüncesinde ve açıklamalarında ahlak felsefesinin etkileri etkin ve yoğun bir şekilde görülür.

Smith'in Ahlaki Duygular Kuramı adlı eserinde üç temel nokta dikkati çekmektedir.

Toplumda var olan doğal düzenin insan davranışları üzerindeki etkileri şunlardır.

- 1-Kendini düşünme sempatisi (yakınlık duyma hissi).
- 2-Özgürlük isteği ve toplumsal kurallara uyma eğilimi.
- 3-Çalışma alışkanlığı ve değişim eğilimi

Smith'e göre bu üç duygu birbirini etkileyerek toplumda dengenin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu denge sayesinde bireyler kendi çıkarlarını gözetmek için çalışırken aynı zamanda başkalarına da iyilik ederek onların refaha ulaşmasına yardımcı olurlar.

Smith'in çalışmaların da varlığını hissettiren ve birbirlerini tamamlayan iki temel amaç bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi doğa bilimlerine uygulanan yöntemleri iktisada uygulamayı öngören bilimsel amaç; ikincisiyse, erdemli yaşama dayalı ve baskıya gerek göstermeyen bir toplumsal düzen yaratmaktır².

Kural koyucu nitelik ve bilimselliğe dolayısıyla kesinliğe dayanan düşünce aydınlanmacı düşünürlerin ortak iki niteliğinin Smith'de de devam ettiğinin ispatıdır³.

Smith "Ahlaksal Duygular Kuramında" bencil ve çıkar gözetme dürtülerinin varlığını kabul etmiş ama bu bencilliklerin yarattığı toplumsal sonuçların olumlu olduğunu kabul ederek bireylerin eylemlerini etkileyen şeyin sadece bireyin çıkarı olmadığını başkalarının da bu eylemler hakkındaki yargıları olduğunu zira karşımızdakine duyduğumuz sempati bize onların yargısını kabul etmemizi sağlar.

² Ayşe Buğra, *İktisatçılar ve İnsanlar*, İstanbul, İletişim Yay., 1995, s. 91.

³ Alex Callinicos, *Toplum Kuramı; Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul, İletişim Yay., 2004, s. 35-36.

Smith'e göre karşılıklı çıkar felsefesinde temel ahlaki amaçtır. Görünmez el piyasayı doğal yoldan dengeye getirerek toplumsal refahı ve adaleti sağlamaktadır. "Birey faaliyetleri tam bir serbesti içindeyse her anlamda 'kötü' olan hiç kimse satın almak istemeyeceği için başkalarına vereceği 'iyi' bir şeyleri olmayanlar, serbest mübadele süreci dışında kalacaklardır. Bu da herkesi, eğer tek başına yaşamayı göze almıyorsa, başkalarının değer verdiği bir şeyler yapmaya sevk edecektir. İşte görünmez el metaforu bunu anlatmaktadır". Böylelikle kendi çıkarını düşünen birey, toplumsal gelişmeye aykırı bir iş yapmış olmayacaktır⁴.

Smith ahlaki görüşüyle ilgili olarak mekanikçi ve doğalcı bir toplum görüşüne katılmamaktadır.

Bir yanda toplumun içindeki bireyler arasında karşılıklı alış verişi kabul ediyor fakat diğer yanda toplumsal düzenin güçlü, zengin olanlara hayranlık duyularak onlara boyun eğme eğiliminde olduğuna inanıyordu.

Smith'e göre de zengin olma isteği başkalarının sahip olduklarına sahip olma amacına dayanır. Bu nedenle söz konusu istek, toplumun genel çıkarlarından ayrı değildir. Böylelikle insanın zengin olma isteği duygusal yakınlık sempati kavramından hareketle insanların acılara değil sevinçlere ortak olma eğilimi taşımasından kaynaklanmaktadır⁵.

Smith'in ahlak felsefesi hakkındaki görüşleri üzerinde etkili olmuş isimlerden biri Bernard de Mandeville'dir. Ancak Mandeville'de⁶ görülen sonuçlar doğurması, Smith'in karşı olduğu bir fikirdir⁷.

⁴ Ömer Demir, *İktisat ve Ahlak*, İstanbul, Liberte Yay., 2003, s. 164.

⁵ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, New York, Prometheus Books, 2000, s. 70.

⁶ Bernard de Mandeville 1670–1733 Arıların Masalı adlı eserinde kişisel çıkara dayalı davranışların tümünü kötü ve ahlaksız olarak adlandırmaktaydı. Ne var ki bu kötülüğe karşın toplumsal açıdan yararlı sonuçlar doğuran kişisel çıkara dayalı davranışlar yoluyla ahlakın dışındaki kişi, toplumsal uyumun öznesi olmaktadır.

Böylelikle kötü olan kişisel davranışlar ortak yararları sağlamaktaydı. Bu anlayış ilk bakışta Smith'in düşüncesi ile oldukça önemli benzerlikler taşımaktadır. Ancak Mandeville'le aynı noktalardan hareket etmiş olmakla beraber Smith, onun ahlak dışı olan insanını değil, ahlakın toplumsal ve kişisel alandaki dengeyi sağlayacağı bir işlevselliği ele almaktadır.

Mandeville "Arıların Öyküsü" adlı eserin de arılardan yola çıkarak işbölümü ve birlikte hareket etmenin doğadaki ihtiyaçların çokluğu ve çeşitliliğinin olumsuz tesirlerini yok edebileceğini açıklarken aynı doğa yasasının insanlar içinde geçerli olduğu düşüncesini savunmuştu.

Smith'in işbölümüyle ilgili görüşüne göre bireyler kendi kazançlarını sağlamaya çalışırken aynı zamanda toplumunda en yüksek refaha ulaşmasında rol oynarlar.

Smith'in düşünceleri bu noktada Mandevill'le benzerlik taşısa da ahlakın toplumsal ve kişisel alandaki dengeyi sağlayacağı bir işlevselliği ele almaktaydı. Örneğin bir çiftçinin köydeki topluluk içinde zenginlik göstergesi toprak sahibi olmasıdır. Toprak sahibi olma arzusu zengin olma arzusuyla iç içedir. Toprak sahipliği köydeki insanları arzu ettiği, özendiği bir durumdur.

Bundan dolayı Smith'e göre ahlak sadece iktisadi anlamıyla değil kişisel ve toplumsal düzlemlerde zengin olma isteğinin toplumsal uyumuyla birlikte açığa çıkmaktadır. Elbette bu düşüncüyü tersinden okuduğumuz zaman yoksulluktan duyulan utancın kaynağını da kişinin toplum karşısında acılarını saklama ve onlardan kaçınma isteğine dayandığı anlaşılır⁸.

Smith'e göre zengin olmak özgürlüğün ve ilerlemenin vazgeçilmez koşuludur.

Ekonomik ilerleme özgürlüğü ve adaletsizliği doğurur. Özgürlük eşitsizliğin kaynağıdır. Fakat bu doğan eşitsizliğe rağmen bireyler hemen hemen aynı hazları duymuştur.

Zenginliğin başka bir kaynağı da tutumluluktur. Ekonomik zenginliğin toplum üzerindeki olumlu tesiri tartışılmaz. Çünkü gerçekten de sermaye tutumlulukla artar, israf ve kötü yönetimle azalır.

Tutumlu kişi sadece kendi zenginliğini arttırmaz, tutumlulukla başkalarının da müsrifliğini kapatarak genel refahın artmasına yol açar. Smith bir yandan insanın yaşamında daha çok tutumluluğun egemen olduğuna inanır ve bunun birikime yol açmasını "...durumumuzu

⁷ Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, a.g.e., s. 451–452.

⁸ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, C. 1., 4. bs., Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2004, s. 361.

iyileştirme isteğinin” yarattığını ifade ederken diğer yandan zenginliğe tapınmanın ahlaki bir yozlaşma olduğunu ifade etmiştir⁹.

Smith’e göre zenginleşme isteği yozlaşmaya sebebiyet verirken zengin olmak için çalışmak beraberinde gelişmenin oluşmasına neden olmaktadır.

“Burada gördüğümüz, insanların araçla amacı birbirlerine karıştırmalarından doğan ahlaki sorunun... yanığı temelinde düzenlenmiş bir ekonomik sistemin olumlu yönleriyle karşılaştırılarak geri plana itilişidir.”¹⁰

Zenginlik toplumsal nedenlere dayanıyorsa, bireyde kendi çıkarlarını ancak toplumsal ortamlarda arayacaktır. Bu nedenle Smith; insanın sadece çıkarları peşinde koşmadığını, buna ek olarak isteklerini değişim ilişkilerine girerek elde eden bir varlık olduğunu da ifade eder¹¹.

Smith her insanın sahip olduğu varsayılan; ünlü olma, para kazanma ve diğer insanlar üzerinde üstünlük kurma amaçlarını ve bu düşünceyi farklı bir boyuta taşımaktadır. Smith, tutku ve çıkar arasında herhangi bir ayrıma gitmeyerek, insanlığın genel olarak sahip olduğu tutkuları açığa çıkartarak bir anlamda herhangi bir sınıfsal farklılığın bu tutkular karşısında anlamsız olduğunu ilân etmiş olur. İşte bu değişim, tutkularla çıkarlar arasındaki farklılığı vurgulayan düşünce çizgisinden kopuşu göstermektedir¹².

Bu düşünceyle merkantilizme de eleştirisini yapmıştır. Merkantilist iktisatçıların tersine kıymetli madenleri ulusların zenginliğinin kaynağı olarak görmemiş, ulusların zenginliğinin ancak iş bölümü, çalışma, bir dalda uzmanlaşma ile olabileceğini savunmuştur.

Genel olarak Smith, zenginliğin bilgeliğe yeğ tutulmasına karşı üzüntü duyuyordu. İnsanlara etkinliklerinin maksadı olarak aynı

⁹ Smith, *Ulusların Zenginliği*, a.g.e., s. 365.

¹⁰ Buğra, a.g.e., s. 100.

¹¹ Değişim ilişkilerinin önemi, bunların serbest piyasa ortamında ve rekabete açık olması şartlarıyla birlikte kişisel çıkarı toplumsal uyuma çevirmesinden kaynaklanır.

¹² Albert Hirschman, *Tutkular ve Çıkarlar, Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savruluyordu?*, Çev. Barış Cezar, İst., Metis Yay., 2008, s. 112–114.

zamanda hem zenginliğin hem de bilgeliğin elde edilmesini öneriyor ikisinin aynı değerde tutulması gerektiğini söylüyordu.

SONUÇ

Smith adaletsizliğin ve mutluluğu engelleyen maddi hırsların olumsuz yönlerini dikkate almıştır. Smith epikuroşçu değil stoacıdır¹³. Dolayısıyla manevi hazların maddi hazlardan daha önemli olduğunu kabul etmiştir.

Adam Smith serbestlikten yana olmuş ve piyasa ekonomisini açıklarken erdemli olmanın zenginlikten daha kıymetli olduğuna dikkati çekmiş, bireylerin dolayısıyla toplumun erdemli olmasıyla elde edilecek zenginliğin daha sağlam ve kıymetli olacağını savunmuştur.

Smith’in fikirleri sadece yaşadığı zamanda değil günümüzde de eksiklikleri olmakla birlikte kabul gören ve geçerliliğini sürdüren fikirlerdir. Günümüz iktisat literatüründe Smith’in tam rekabet, sermaye, emek, işbölümü, görünmez el, fiyat teorisi, rant teorisi gibi teorilerinden yararlanılmaktadır. Bu açıdan Smith’in ahlak görüşü, iktisadi düşüncesindeki geçerlilikle beraber varlığını sürdürmektedir.

¹³ Dennis Henri, *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, C. 1, C. 2, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, Sosyal Yay., 1997.

Stoacı felsefede, doğa ve akılcılık kavramları birleştirilir. Stoacılıkta aklın doğaya içkin oluşu ve bunun ardından gelen evrensel düzen düşüncesi, Smith’in yargılarının köklerini oluşturur. Buna göre stocıların eyleme dönük ahlak anlayışı, Smith’in dünyadan elini eteğini çeken türden Hristiyan münzeviliğini dışlamasında da açık biçimde görülür. Bkz.: A.e., s. 197.

KAYNAKÇA

- BUĞRA, Ayşe** (1995), *İktisatçılar ve İnsanlar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- CALLINICOS, Alex** (2004), *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul, İletişim Yayınları.
- DEMİR, Ömer** (2003), *İktisat ve Ahlak*, İstanbul, Liberte Yayınları.
- HENRI, Denis** (1997), *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, C. 1, 3. bs., Çev. Attila Tokatlı, İstanbul, Sosyal Yayınları.
- HIRSCHMAN, Albert** (2008), *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu ?*, Çev. Barış Cezar, İstanbul, Metis Yayınları.
- SELİK, Mehmet** (1974), *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*, 2. bs. İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- SMITH, Adam** (2004), *Ulusların Zenginliği*, C. 1, 4. bs., Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, İstanbul, Alan Yayıncılık.
- SMITH, Adam** (2000), *The Theory of Moral Sentiments*, New York, Prometheus Books.